

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
“УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ
НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ”
ІНСТИТУТ ФІЛОСОФІЇ ІМЕНІ Г. С. СКОВОРОДИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК

СВІТОГЛЯД – ФІЛОСОФІЯ – РЕЛІГІЯ

Збірник наукових праць

Заснований у 2011 р.

Випуск 7

За заг. редакцією д-ра філос. наук, проф. І. П. Мозгового

СУМИ
ДВНЗ “УАБС НБУ”
2014

Література

1. Либаний. Речи : в 2 т. – Казань : Типо-литогр. Имп. ун-та, 1914. – Т. 1. – 526 с.
 2. Либаний. Речи : в 2 т. – Казань: Типо-литогр. Имп. ун-та, 1916. – Т. 2. – 572 с.
 3. Мозговий І. П. Неоплатонізм і патристика, або Світло в приємках великої цивілізації [Електронний ресурс] : монографія. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2009. – 471 с. – Режим доступу : <http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/handle/123456789/6514>
 4. Новая философская энциклопедия : в 4 т. / Ин-т философии РАН. Научно-ред. совет: В. С. Степин, А. А. Гусейнов, Г. Ю. Семигин. – М. : Мысль, 2010, – Т. 2. Е – М. – С. 393.
 5. Перфилова Т. Б. Литературное наследие Либания как источник изучения высшего образования в восточных провинциях Римской империи [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.istorya.ru/referat/referat2/76109.php>
 6. Ранович Абрам. Античные критики христианства [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://krotov.info/history/01/sventits/ranovi1.html>
 7. Римские историки IV века. – М. : Росспэн, 1997. – 414 с.
- Отримано 01.10.2014

Summary

Vasyurina Alla. Late rhetoric: the figure of Libanios at the crossroads of times.

The paper analyzes the basic idea rhetoric heritage of the famous orator of late antiquity – Libanios. Attention is focused on his ideological principles, attitude to religion, justification of the younger generation education, citizens' position of outstanding follower of Antioch.

Keywords: *paganism, Christianity, rhetoric, philosophy, church, priests, teachers.*

УДК 14:2–18

Олександр ЗВІРКО

РЕЛІГІЯ, ЛЮДИНА, СУСПІЛЬСТВО У ФІЛОСОФСЬКІЙ СИСТЕМІ ІВАНА ФРАНКА: СУЧАСНИЙ ВИМІР

У статті здійснено спробу проаналізувати філософські погляди Івана Франка на релігію, суспільство та людину через призму людського виміру з урахуванням досягнень сучасної науки та реалій життя українського народу. Особливий наголос зроблено на антропологічному аспекті вчення Франка та його ролі у формуванні національної свідомості українців.

Ключові слова: *філософія Івана Франка, релігія, суспільство, творча роль людини, національна самосвідомість.*

Постановка проблеми. Іван Якович Франко був однією з найвизначніших постатей не тільки української, а й світової культури. За порівняно недовгий вік (прожив 60 років) він написав понад 5 000 різних творів українською, польською, німецькою та російською мовами. Його

моральні й філософські пошуки, а також творчий доробок мали значний вплив на формування української нації і з особливою повнотою відображають характер минулої доби, залишаючись актуальними по сьогодні.

Останнім часом науковці все частіше звертаються до філософської спадщини Івана Франка, намагаються дати об'єктивну оцінку його поглядам на навколишню дійсність, простежити їх вплив на формування ідеології української нації в сучасних умовах. Особливу актуальність погляди цього видатного мислителя набувають сьогодні, у кризовий період української державності, коли життєво необхідно об'єднати зусилля всіх свідомих українців для збереження своєї незалежності і визначити шляхи подальшої розбудови національної духовності.

Аналіз актуальних досліджень. Незважаючи на ряд останніх наукових публікацій на зазначену тематику (О. Вертій, Н. Горбач, П. Пушик, В. Сабадуха), існує нагальна необхідність розставити акценти у філософських поглядах Івана Франка з урахуванням сучасних виявів філософської науки та реалій життя.

Мета статті – на основі сучасних здобутків гуманітарної науки визначити роль, місце та вплив філософської системи Івана Франка на сучасну українську суспільну думку.

Виклад основного матеріалу. На відміну від діячів марксизму, І. Франко ставив у центр своїх міркувань людину і бачив у ній колосальну розмаїтість можливих проявів. У своїх творах він подавав людину як таку, що перебуває на шляху пошуків свого призначення – на шляху трагічному, сповненому великих проривів і страшних падінь. У мислителя не було сумнівів щодо того, що саме народ, людський загаль творить історію і вирішує свою долю [7, с. 234].

П. В. Пушик у своїй кандидатській дисертації аргументовано доводить, що головним здобутком філософа Франка є гуманістичний спосіб постановки питання про людину, розуміння моралі як соціального явища і водночас глибоке занурення в суперечливий духовний світ особистості [5, с. 11].

Справді, І. Я. Франко розробляє у своїх творах тему праці, трудової моралі, ставлячи в центр своєї філософії людину. Для нього людина, як неповторна й суверенна особистість, є центром людинознавчих проблем творчості, а душа людини є осердям масштабного світогляду. Людина для І. Франка – найвища вартість, апогей космічного творчого поривання, вінець природного розвою. І осердям Франкового гуманістичного світогляду, сповненого мудрості і любові, є ідеал усебічно та гармонійно розвинутої особистості. Взірцем людської досконалості є викристалізований символічний образ “цілого чоловіка”, який для Івана Франка відзначається єдністю, цілісністю і найвищим ступенем

виявлення кращих людських якостей. Загалом же ідеал “цілого чоловіка” має не лише теоретично-філософське, а й життєво-практичне значення. Згідно з концепцією І. Франка, досягнення такого ідеалу цілком можливе завдяки науці, праці, доброчинності [5, с. 11].

Дивовижним універсалізмом свого генія І. Франко завдячував, насамперед, гарячому бажанню “обійняти цілий круг людських інтересів”, аби “не лишитися чужим у жоднім таким питанні, що складається на зміст людського життя”, а отже, “бути чоловіком”, та орієнтації на загальнолюдські цінності. У своїх творах від використовує релігійні образи й сюжети для розкриття задуму композиції.

Епічна поема “Мойсей” (1905) є по суті викладом філософських поглядів Івана Франка щодо ролі особи в історії людства. Образи Авірона й Датана – це образи людей, які є носіями “жолудкових ідей”. Вони не бажають шукати шляхів до свободи й особистісного буття, а того, хто це робить, намагаються психологічно розчавити, що вони й хотіли зробити з Мойсеєм. Якщо Авірон і Датан – це ідеологи юрби, то Азазель – демон, чорна людина. Він перевіряє Мойсея на психологічну витривалість, інтелектуальну розвиненість, знання потаємних, а тому ще не написаних законів суспільного буття. Демон пустелі ставить запитання: “Яке право мав Мойсей втручатися в реальний хід історії”? Філософською мовою це звучить як проблема взаємин між об’єктивним та суб’єктивним в історії. Він звинувачує Мойсея в тому, що той нав’язав народові свою суб’єктивну волю [9, с. 67].

Мойсей помирає, так і не побачивши реалізації своєї ідеї, але його зусилля не марні. Своїми ділами і промовами він збудив народ до дії і той досягає поставленої мети – землі “обітованної”. Філософський висновок поеми – людина не має права бути спонукуваною в житті лише потребами власного тіла (стимулом) та вигодою (мотивом), а мусить керуватися цінностями, що виходять за межі її тілесного існування.

На думку Сабодухи В. О., на подібну позицію Франка-філософа вплинула віра у марксистське вчення про вирішальну роль народних мас в історії [6, с. 84]. Але аналіз змісту поеми “Мойсей” наводить на іншу думку: будь-яке суспільство в будь-яку епоху розвивається зусиллями особистостей, пасіонаріїв, тобто індивідів, які реально, а не на словах, здатні спонукатися інтересами цілого – суспільства. Мойсей намагався звільнити свій народ не лише від соціального рабства, а й від психологічного та духовного. Авірон та Датан не приймають і не можуть зрозуміти високої, але життєво необхідної мети Мойсея. Вони виступають як ідеологи несвідомої частини народу, що прагне отримання життєвих радощів “тут і тепер”. Тому правий В. Сабодуха, який стверджує, що коли в суспільстві бракує особистостей, тобто в провідній верстві починають переважати індивіди посереднього рівня, то така нація починає деградувати [6, с. 161].

Філософія Франка породжує досить важливу й актуальну ідею: людина носить вічність у своїй уяві, в ілюзіях і думках, а тому в сфері духу панує найдорожча різноманітність, яка робить людей несхожими, цікавими і дає людям основу для єдності, братерства і любові. Таким чином, у філософському плані Франко визнавав людину особистістю. Але рушійної сили для розбудови вільної та справедливої української держави у тогочасному галицькому суспільстві він не вбачав ні в робітничому класі, ні в селянстві, яке було малокультурним та неосвіченим, ні, навіть, в інтелігенції, яка на той час була не готова очолити народ у боротьбі за єднання нації і здобуття незалежності. Виховання особистості творчого революційного типу було для нього справою майбутнього.

Ідеї Франка щодо цінності та ролі особистості знайшли своє продовження в працях вчених К. Юнга, Е. Фромма, В. Франкля та інших. У цьому зв'язку доцільно зазначити, що багато з філософів як до, так і після Франка намагалися виділити архетипи особистості. Так, Платон виділяв чотири рівні розвитку здібностей людини, Арістотель – три. Ф. Ніцше описав тип посереднього рівня розвитку, який домінує сьогодні у світі. Відомий іспанський філософ Хосе Ортега-і-Гассет виділив три ступені соціально-психологічної зрілості індивіда: нижчий, посередній (людина маси) та вищий (добірна людина) [6, с. 29].

Українськими філософами О. Ф. Гречаним, В. О. Сабадухою розроблено концепцію рівнів розвитку сутнісних сил людини як новий дискурс розуміння людини [6, с. 7]. Залежно від соціально-психологічних особливостей індивіда він може бути віднесений до одного з чотирьох рівнів розвитку: залежного, посереднього, особистісного, геніального. Тільки люди третього та четвертого рівня є творцями суспільного прогресу [6, с. 38–39].

Зазначена концепція сутнісних сил людини дає змогу сформулювати українську ідею з погляду антропологічного та суспільного ідеалу. Ідеалом людини проголошено індивіда особистісного рівня розвитку сутнісних сил, спонукуваного інтересом нації. Ідея чотирьох рівнів розвитку сутнісних сил визнає за кожним індивідом потенційне право бути особистістю, а тому вимагає ставитися до кожної людини як до особистості. Правий В. О. Сабадуха, який вважає, що в сучасних умовах антропологічний компонент національної ідеї має бути системоутворювальним, бо формулює вимоги та норми в інших сферах життя людини та нації.

Франко, після незначного періоду захоплення марксизмом, вкрай скептично висловився про марксистське вчення. На його думку, воно зводиться до кількох непереконливих догм. І. Франко ще на початку комуністичного руху зумів розгледіти в ньому симптоми можливих

соціальних потрясінь. Мислитель прозрівав тоталітарну сутність комуністичного руху: на його думку, “програма державного соціалізму”, при всіх можливих її варіантах, “аж надто часто пахне державним деспотизмом та уніформізмом, що проведений справді в життя міг би статися великим гальмом розвою або джерелом нових революцій” [7, с. 234].

Уособленням соціальної та громадської рівності у І. Франка, так само, як і в М. Драгоманова, є громада, але цю форму суспільного буття наповнено іншим змістом. І. Франко розглядає громаду як умову виховання та розвитку здібностей її членів [10, с. 137], яка не обмежує свободу діяльності індивіда, а лише слідкує, щоб було дотримано принципу справедливості. Він звертає увагу на те, що громада залишає “кожному неограничену свободу слова, навчання, способу життя <...> і розвитку...” [10, с. 137]. Філософ розуміє, що всі подробиці життєдіяльності громади передбачити неможливо, головне – це розв’язати принципові питання. “Як будуть в тім будучім ладі устроені різні подробиці, напр., розділ спільно напрацьованого добра, обміна, навчання і т.д., се діла менше важні. Вони будуть уладжені по людські, скоро люди перестануть бути панамі і слугами, а стануть тільки людьми” [10, с. 139]. Отже, громада у І. Франка водночас є регулятором справедливості й виконує виховні функції.

І. Франко, не будучи юристом за фахом і не вдаючись до оцінки типів **праворозуміння**, виявляв схильність до інтегрування елементів природно-правового, соціологічного і формально-догматичного правопізнання (права людини розглядав як природне явище, захищав гідність людини незалежно від соціального становища, національної і релігійної належності; соціальне середовище вважав системою сфер, у яких відбувається формування права в процесі спілкування і співпраці людей; державі, її уповноваженим органам відводив відповідальну роль у формалізації права, санкціонуванні, встановленні, зміні чи відміні правових норм.

Для І. Франка історія виникнення права, принципи його розвитку слугували відправним пунктом для з’ясування сутності самого права. Учений визнавав, що право не залишається незмінним у своєму розвитку, а підпорядковується прогресу історичної еволюції. Кожній епосі властиве, як зазначав І. Франко, характерне тільки для неї розуміння права. Зміна соціальних традицій та пануючих у суспільстві уявлень про справедливість, рівність і свободу впливають на зміну ціннісної сутності права. Учений розглядав право як одне зі складних явищ об’єктивної реальності, з властивою йому традицією, культурою та історією. У поглядах І. Франка щодо сутності права визначальним є прикладний аспект. Він розумів право як таке, що пронизане ідеями гуманності

та справедливості, регулює відносини між людьми, забезпечує волю і недоторканність особи.

Іван Франко з однаковою ретельністю та відповідальністю займався різного рівня й значення роботою. Його твори поєднують в собі філософію і публіцистику, літературу й журналістику, соціологію і психологію, та спільним для них є загальнолюдська мораль.

Головний закон людяності у формуванні Франка: неробство – зло, праця – добро. Праця – єдине, що здатне творити і вдосконалювати людську душу, вселяти в неї почуття гідності і правди. Але жити лише для праці неможливо, вважав Франко. У його творчості постійно виступають дві взаємозалежні сили: це пісня і праця, дух і матерія, книжка і хліб. Його філософським поглядам притаманна діалектико-матеріалістична оцінка.

Узгоджена праця людей, їх братерська взаємна любов формують етичний ідеал І. Франка, яким є всебічно вихована особистість, її повна свобода. В основі цього ідеалу є природний потяг людини до добра, прагнення єдності з іншими людьми. Гуманізм, солідарність, любов до собі подібних – ось критерій морального та суспільного прогресу. Суспільний прогрес невідривний від морального прогресу і навпаки. Розвиток моралі ніяк не можна відривати від розвитку суспільства в цілому, бо моральність, яка базується на науковій основі, може існувати лише як прояв волі окремої особи. А це пов'язано з високим розвитком культури взагалі, який навчить людей бути чесними не під впливом карі та винагороди, а заради самого добра.

У авторефераті дисертації П. Пушика доводиться, що проблеми добра і зла, свободи, сенсу життя, які порушував у своїх творах мислитель, не лише продовжують традиції гуманістично-екзистенціальної філософії, але і збагачують їх, наповнивши соціальним змістом; встановлено зумовленість формування нового для світогляду кінця ХІХ – початку ХХ століть трактування сенсу життя людини як активної особи. Сенс життя, щастя для І. Франка – це альтруїстична праця для інших, на благо людства [5, с. 7].

Предметом наукових зацікавлень вченого була **релігія**, котру він розглядав як важливий чинник духовної і народної культури. І. Франко, на думку деяких фахівців [7, с. 235], постав найбільшим в Україні знавцем апокрифічної літератури (тобто релігійних текстів, не канонізованих церквою). Він висловлював і критичні зауваження щодо діяльності певних клерикальних кіл. Проте в релігії загалом вбачав моральну опору людства, нічим незаміниму і в часи лихоліть, і в мирну добу.

Іван Франко вважав правом кожного сповідувати чи не сповідувати те чи інше релігійне вчення, належати чи не належати до тих чи інших віросповідань і релігійних рухів. Однак то має бути особистою

справою самих громадян. Держава не повинна втручатися в ці справи тому, що релігійні вчення побудовані не на наукових знаннях, а на вірі. Водночас І. Франко виступав проти вивчення релігійних догм у школах, оскільки це суперечить здоровому духовному розвитку дитини та формуванню її справді наукового світогляду [1, с. 215–216].

П. В. Пушик розглядає складні й суперечливі погляди мислителя на релігію, яка, на його думку, виступала одним із основних джерел розвитку цивілізації. Він доводить, що І. Франко повністю виправдовує існування релігії, підкреслюючи, що релігійні уявлення надають людині стимул не лише творити мистецтво, чинити за моральними принципами, а й, більше того, розвиватись як індивідуальність, відчувати себе сильною особистістю, бо тільки релігійність розкриває внутрішню сутність і показує ступінь чи рівень людяності [7, с. 10].

Період творчості І. Франка в 1900–1907 роках Б. Тихолаз визначає як “філософію “влади творчого духу” та національної ідеї” [8, с. 82], загальною характеристикою якого є те, що мислитель остаточно переходить на позиції **національної ідеї**.

Іван Франко не зараховував себе до певної філософської течії свого часу – марксизму, позитивізму, махізму, дарвінізму тощо, а творить власну складну й водночас оригінальну філософську концепцію.

Свої філософські погляди І. Франко називає раціоналізмом. Причому український мислитель сприймає цей раціоналізм як філософський напрям, що визнає розум основою пізнання та поведінки людей. Саме свій раціоналізм І. Франко протиставляє ірраціоналізмові та різного роду ідеалістичним системам: Ф. Ніцше, А. Шопенгауера та ін.

Соціально-політичні, морально-етичні погляди І. Франка утверджують його як оригінального мислителя, філософія якого органічно включила в себе кращі сторони новітньої філософії та природознавства, демонструють широту його ерудиції та нестандартність мислення. Все це робить І. Я. Франка визначною постаттю в історії української філософії.

Етична спадщина І. Франка, витримавши перевірку часом, сприяє утвердженню в суспільстві високих моральних ідеалів та гуманістичних цінностей.

Викладені погляди Каменяра можна назвати філософською системою, хоча він не залишив нам у спадок цілісного викладу своїх поглядів у вигляді узагальнюючої філософської праці. Сучасні франкознавці уникають називати його філософські погляди системою. Хоча, на нашу думку, такий підхід принижує цінність філософії Франка і не відповідає його місцю та ролі у колі українських мислителів кінця ХІХ – початку ХХ століття.

Філософські ідеї Івана Франка є визначальною детермінантою національного відродження України та національної ідентичності, що набуває особливого значення в умовах входження України до Європейського простору, її розвитку у складних економічних і соціокультурних умовах тривалої кризи сьогодення. Вони набули подальшого розвитку в сучасних концепціях особистісного буття, людського виміру і продовжують впливати на процеси духовного життя українського суспільства.

Все частіше сучасні українські науковці звертаються до філософської спадщини Івана Франка, особливо до його поглядів на національну ідею, роль інтелігенції в розбудові держави та просвіти народу, суспільний прогрес, релігію, що не втратили актуальності до сього часу, майже через сто років після смерті великого українського мислителя.

Висновки. Філософія Франка – це яскраве втілення філософії українського духу початку кінця XIX – поч. XX ст., продовження гуманістичних філософських традицій Івана Вишенського, Григорія Сковороди, Тараса Шевченка, в центрі вчення яких перебуває людина як духовна творча істота.

Природа, суспільство, людина, релігія, національна ідея, етика та естетика, політика та культура, економіка, література, держава та право – ось далеко не всі об'єкти наукового дослідження Івана Франка. Універсальний, енциклопедичний масштаб діяльності цього вченого та мислителя вражає і ставить його в один ряд із видатними енциклопедистами минулого.

Філософські погляди Івана Франка становлять систему світогляду, багато положень якої не втратили своєї актуальності і в наші часи, на початку XXI століття, за умов здобуття й розбудови самостійної української державності.

Література

1. Вертій О. І. Франко і національне самоусвідомлення українців на сучасному етапі становлення української державності / О. І. Вертій // Світогляд – Філософія – Релігія : зб. наук. праць. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2011. – Вип. 1. – С. 211–230.
2. Горбач Н. Я. Філософські переконання Івана Франка. – Львів : Каменяр, 2006. – 112 с.
3. Історія української суспільно-політичної думки : навч. посіб. / укл. Морозов В. В. – К. : КНЕУ, 2006. – 180 с.
4. Історія філософської думки в Україні : курс лекцій / І. В. Огородник, В. В. Огородник. – К. : Знання ; КОО, 1999. – 543 с.
5. Пушик П. В. Етико-гуманістична концепція Івана Франка / П. Пушик : автореф. дис. ... канд. філос. наук. – К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка., 2008. – 18 с.

6. Сабадуха В. Українська національна ідея та концепція особистісного буття : монографія. – 2-ге вид., випр. / В. Сабадуха. – Івано-Франківськ : Фоліант, 2012. – 176 с.
 7. Філософія : навчальний посібник : у 2-х ч. – Ч. 1 : Світова філософія. Фундаментальні проблеми філософії. – Ч. 2 : Релігієзнавство, етика та естетика, логіка / В. Л. Петрушенко. – Львів : Новий Світ, 2011. – 647 с.
 8. Франко І. Я. Смерть Каїна : поема / І. Франко // Вибр. тв. : у 3 т. – К. : Дніпро, 1973. – Т. 3. – 759 с.
 9. Франко І. Я. Мойсей : поема / І. Франко ; Українська вільна академія наук у США. – Нью-Йорк : Укр. вільна академія наук у США, 1968. – 157 с.
 10. Франко І. Я. Мислі о еволюції в історії людськості / І. Франко // Зібр. тв. : у 50 т. – К., 1986. – Т. 45. – С. 76–139.
 11. Франко І. Я. Поза межами можливого / Іван Франко // Зібр. творів : у 50 т. – К., 1986. – Т. 45. – С. 277–285.
 12. Франко І. Я. Чи вертатись нам назад до народу? / Іван Франко // Зібр. творів : у 50 т. – К., 1986. – Т. 45. – С. 140–150.
 13. Франко І. Я. Що таке поступ? / Іван Франко // Зібр. творів : у 50 т. – К., 1986. – Т. 45. – С. 300–348.
- Отримано 01.10.2014

Summary

Zvirko Oleksandr. Religion, human, society in the philosophical system of Ivan Franko: current measurement.

The author tries to analyze philosophic thoughts of Ivan Franko using modern criteria of human being values and taking in account the circumstances of public and political life in Ukraine.

Keywords: *philosophy of Ivan Franko, religion, society, creative role of man, national consciousness.*

УДК 93(477)

Алла ЗЯКУН

“МОНАРХІЗМ” Б. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО: ГІПОТЕЗИ ТА РЕАЛІЇ

Розглянуто республіканські та монархічні погляди козацтва на державне будівництво Гетьманщини. Аналізуються політичні дії та ідеї Б. Хмельницького у спробі побудови династичного правління в Україні. Здійснюється розгляд клану Хмельницьких.

Ключові слова: *династична історія, гетьманська форма правління, козацький суверенітет.*

Постановка проблеми. В українській історії XVII століття – це період, насичений неоднозначними подіями, що відновили ідею державного будівництва на українській землі. Але, при цьому, аналізуючи хід національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького,